

УДК 316.77:342.7-053.81(477)

Права сучасної української молоді в інформаційному просторі України

У статті розглядаються проблемні питання реалізації прав сучасної української молоді в інформаційному просторі України, з'ясовано, що актуальність завдань зростає, починаючи з XVII століття, агресивною політикою інформаційних інтервенцій сусідньої держави. Виявлено, що з 1991 року Росія намагалася втягнути Україну в поле власних інтеграційних інтересів, а український інформаційний простір наповнюється «українськими версіями» популярних російських газет і журналів, сторінки яких містять проросійські матеріали. Описана хронологія ядерного нищення українського інформаційного простору протягом XVII-XX століть, що не дало можливості українській молоді з XVII століття та майже за тридцять років незалежності XXI століття, отримати права на власний український інформаційний простір. Встановлено, що в українському інформаційному просторі майже всі ЗМІ представляють або окремі фінансово-політичні групи або належать іноземним власникам, які явно або через треті країни діють в пропагандистській парадигмі РФ. З'ясовано, що сучасний інформаційний простір незалежної України донині залишається незахищеним та вразливим до проникнення російської ідеологічної риторики. Політичний істеблішмент легко та відкрито використовує вказану риторику у власних, зовсім не державницьких цілях. Досліджено фундаментальні засади, складові елементи та етапи формування українського інформаційного простору в контексті реалізації прав молоді. Загалом диференціація актуальних проблем в українському інформаційному просторі відбувається навколо таких парадигм: політико-ідеологічної, економічної та гуманітарної. З 2019 року український інформаційний простір окреслює концептуальні засади реалізації політики Росії щодо України, втіленої в концепції «Русский мир», «Третій Рим». Встановлено, що в українському інформаційному просторі широко представлено реалізацію проросійських олігархічних інтересів, інтересів бізнес-корпорацій, що зумовлює посилення російського впливу, формування позитивного іміджу Росії за рахунок реалізації прав української молоді.

Ключові слова: українська молодь, український інформаційний простір, реалізація прав молоді, інформаційна інтервенція, пропагандистська парадигма.

Сергій БОЛТІВЕЦЬ

д-р псих. н., проф.

ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики»

01001, м. Київ, вул. Десятинна, 14

e-mail: boltivetssergij@i.ua

ORCID ID 0000-0003-4432-5272

Researcher ID: U-3069-2018

Олена ГАЛУШКО

канд. іст. н., ст. н. сп. відділу розвитку молодіжної політики

ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики»

01001, м. Київ, вул. Десятинна, 14

e-mail: legin.uyf@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-9614-8055

© Болтівець С., Галушко О., 2019

RIGHTS OF MODERN UKRAINIAN YOUTH IN THE INFORMATION SPACE OF UKRAINE

Serhii Boltivets

Doctor of Psychological Sciences, Professor
Head of the Department of Youth Policy Development,
State Institute for Family and Youth Policy
14 Desiatynna str., 01001, Kyiv, Ukraine
e-mail: boltivetssergij@i.ua

Olena Halushko

PhD in Historical Sciences
Senior Researcher of the Department of Youth Policy Development
State Institute for Family and Youth Policy
14 Desiatynna str., 01001, Kyiv, Ukraine
e-mail: legin.uyf@gmail.com

The article deals with the problematic issues of modern Ukrainian youth rights realization in the information space of Ukraine. It is found that the urgency of the tasks has been increasing since XVII century by an aggressive policy of the neighboring state information interventions. It has been revealed that since 1991 Russia has tried to involve Ukraine in the field of its own integration interests, and Ukrainian information space is being filled with "Ukrainian versions" of popular Russian newspapers and magazines, the pages of which contain pro-Russian materials. The article describes the chronology of Ukrainian information space nuclear destruction during XVII–XX centuries, which prevented Ukrainian youth from obtaining the rights to their own Ukrainian information space from XVII century and for nearly thirty years of independence of XXI century. It is determined that in the Ukrainian information space almost all mass media represent either separate financial and political groups or belong to foreign owners, who explicitly or through the third countries act in the propaganda paradigm of the Russian Federation. It has been found that the modern information space of independent Ukraine still remains unprotected and vulnerable to the penetration of Russian ideological rhetoric. The political establishment easily and openly uses this rhetoric for its own non-state purposes. Fundamental principles, constituent elements and stages of Ukrainian information space formation in the context of youth rights realization are investigated in the article. In general, the differentiation of current problems in the Ukrainian information space took place around the following paradigms: political, ideological, economic and humanitarian. From 2019, Ukrainian information space outlines conceptual foundations for implementing Russia's policy towards Ukraine, embodied in the concept of "Russian World", "Third Rome". It is determined that the realization of pro-Russian oligarchic interests, business corporations interests is widely represented in Ukrainian information space, which leads to the strengthening of Russian influence, formation of positive Russia image through the realization of Ukrainian youth rights.

Keywords: Ukrainian youth, Ukrainian information space, realization of youth rights, information intervention, propaganda paradigm.

Актуальність теми

Більшість країн Європи створили спеціальне молодіжне законодавство, засноване на принципах і категоріях європейського молодіжного права. Законодавче забезпечення інтегрованої в інформаційному просторі молодіжної політики залишається питанням для обговорення, її нормативно-правові норми часто обмежуються молодіжною роботою і формальною освітою. Основні цілі молодіжної політики в молодіжних законодавчих актах країн Європи добре ілюструють основні галузі, які включають гармонізацію інформаційного простору кожної країни з реалізацією прав молоді: на освіту (неформальне навчання, роботу з молоддю); перепідготовку кадрів; питання зайнятості і ринку праці; здоров'я; соціальний захист; кримінальне судочинство; відпочинок (зокрема, спорт і мистецтво); національну оборону і військову службу; ініціативи і молодіжну участь.

Ключові нормативно-правові норми європейських молодіжних законодавчих актів включають в себе: можливості для інформованої участі і громадянства; безпеку і захист; боротьбу з соціальною ізоляцією і сприяння соціальної інтеграції; надання і використання інформації (у тому числі нових інформаційних технологій); мобільність і інтернаціоналізм; мультикультуралізм; рівні можливості. Основними домінантами молодіжної політики є освіта, навчання і зайнятість. Ці важливі питання і проблеми молодіжної політики заслуговують на особливу увагу з урахуванням конкретних умов окремих країн, з метою забезпечення більш детальної дискусії (Howard Williamson, 1997–2001).

У законодавчому полі України досі не знаходилося місця для окремого молодіжного закону або кодексу. Але наша ініціатива стосується створення нового Закону «Про молодіжну політику» на основі врахування європейських принципів та цінностей, а також досвіду європейських країн у цій сфері. Проект такого закону під робочою назвою «Про молодь» було винесено на обговорення молодіжної спільноти, а консультації з представниками молодіжних організацій відбулись у різних областях країни, й за їх результатами відповідні поправки внесено до проекту закону.

Серед пропозицій щодо розвитку українського інформаційного простору представниками молоді до законопроекту було обґрунтовано необхідність забезпечення дистанційного цілодобового доступу молодих осіб до книг і до джерел інформації, що перебувають у віданні публічних бібліотек.

Молодіжні активісти зверталися з ініціативою відображення у законопроекті державної підтримки мобільності молоді та розвитку транспорту як умови мобільності; захисту права на інформацію та підтримки молоді з обмеженими можливостями та соціально враз-

ливої молоді; участі молодіжних громадських організацій у формуванні та реалізації молодіжної інформаційної політики. Однак, незважаючи на це, основним інтелектуальним джерелом законодавчих ініціатив молоді та для молоді в Україні, включаючи розвиток українського молодіжного інформаційного простору, залишаються міжнародні документи, законодавство і програми ЄС, а також найбільш успішних в ініціюванні і розробленні змісту молодіжної політики держав, які залучають для цієї роботи значні фінансові ресурси і наукові сили, таких як Швеція, Німеччина, Австрія і Франція. Аналіз ініціатив представників молодіжних організацій свідчить про домінування проблем організаційних засад їх функціонування, регулювання яких здійснюється спеціально уповноваженими центральними органами виконавчої влади, що не вичерпує всього спектру проблем молодих людей, життя яких не обов'язково пов'язується і визначається цими громадськими формуваннями.

Враховуючи це, Україна неминуче змушена буде розвивати власну ювенологічну дослідницьку базу для визначення саме тих інформаційних пріоритетів, що постійно змінюються в процесі дорослішання різних поколінь молоді і які не є еквівалентними усталеним суспільним уявленням про потреби молоді і законодавчим шаблонам, які не можуть базуватися виключно на копіюванні законодавчих зразків країн-членів ЄС без власного внутрішньо українського наукового вивчення, аналізу і узагальнення. Цим самим інформаційне забезпечення молодіжної політики України має систематично отримувати власне наукове обґрунтування і базу міждисциплінарних та мультидисциплінарних ювенологічних досліджень, що дозволить сформувати адекватний загальносуспільним ініціативам молоді та індивідуальним ініціативам молодих людей український інформаційний простір.

Актуальність названого завдання зростає з огляду на нерозв'язаність протиріч, детермінованих, починаючи XVII століття, агресивною політикою інформаційних інтервенцій сусідньої Московії, що стала інформаційною основою анексії України Російською імперією, Радянською Росією, утримування її в складі колишнього СРСР, та у фарватері інформаційної політики Російської Федерації, про що слушно зауважив О. Перепелиця: «Власне, всі постановки питань в українських ЗМІ є російськими, ніхто не має власних» (Перепелиця О., 2006, с. 228). Також з 1991 року Росія намагалась втягнути Україну в поле власних інтеграційних інтересів, це явище В. Іщук назвав «парасолька російського інформаційного простору» (Іщук В., 2000, с. 27). Український інформаційний простір наповнюється «українськими версіями» популярних російських газет і журналів, сторінки яких містять проросійські матеріали («гібридний інформаційний простір»). На цьому наполягала Н. Пелагеша в монографії «Україна в

сміслових війнах постмодернізму: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації» (Пелагеша Н., 2008) й обґрунтувала необхідність створення інформаційного простору, в якому не порушуватимуться права українських громадян.

Однак це явище не нове. Впродовж століть Росія вела цілеспрямовану інформаційну політику на українських теренах. Особливо промовистими є хроніки XVII–XX століть.

Отже, українська молодь з XVII століття та майже за тридцять років незалежності XXI століття, так і не отримала права на власний український інформаційний простір та вимушена залишатись у полоні російської пропаганди.

Стан розробки проблеми

В українському інформаційному просторі майже всі ЗМІ представляють або окремі фінансово-політичні групи або належать іноземним власникам, які явно або через треті країни діють в пропагандистській парадигмі РФ. Про це, визначаючи принципи роботи масових медіа, говорять автори посібника «Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних воєн та спеціальні інформаційні операції» (Петрик В. М., 2006). Крім того, необхідно згадати роботи, в яких аналізується роль мас-медіа як творця інформаційного простору в Україні М. Бутиріної «Мас-медіа як середовище створення та функціонування стереотипів масової свідомості» (Бутиріна М., 2009), О. Грищенко «Мас-медіа в процесах динамічних трансформацій українського суспільства (політико-культурологічний аспект)», А. Матюшиної «Соціокультурна роль мас-медіа у формуванні громадянського суспільства в Україні: комунікативний дискурс» (Матюшина А., 2009) тощо.

У цьому контексті важливою є праця професора Нью-Йоркського університету К. Ширкі «Політична сила соціальних медіа: технології, публічна сфера і політичні зміни (2011) (Жугай Н., 2012, С. 79–86), в якому науковець стверджував, що у новому тисячолітті революційні події в різних державах будуть зумовлювати саме соціальні медіа. У цьому контексті необхідно звернути увагу на розвиток протидії цим тенденціям з боку олігархічних ЗМІ — створення мережі «ботоферм», використання методів «тролінгу», міфотворчість, відображена у працях психологів, що пояснюють природу міфів і стереотипів на людину: Д. Майєрс «Соціальна психологія» (2002), В. Татенко «Соціальна психологія впливу» (2008), С. Онуфрив «Політичний медіадискурс» (2012).

Виходячи з проведеного нами аналізу чинного законодавства України та розробленого нами законопроекту «Про молодіжну політику», маємо за обов'язок засвідчити, що в українському інформаційному просторі залишається неврегульованою сфера поширення «фейкових», а, отже, фальшивих, неправдивих новин.

Виклад основного матеріалу

Сучасний інформаційний простір незалежної України донині залишається незахищеним та вразливим до проникнення російської ідеологічної риторики. Крім того, політичний істеблшмент легко та відкрито використовує вказану риторику у власних, зовсім не державницьких цілях. Ці два чинники одержують фінансову та ідеологічну підтримку у Російській Федерації. Отже, споконвічне бажання українського народу будувати власну державу, визначати його внутрішнє і зовнішнє життя наражається на агресію ззовні, що, втім, відбувалося упродовж цілої української історії останніх століть.

Формування українського інформаційного простору після здобуття Україною незалежності пов'язано, насамперед, зі зміною ідеологічних підходів до розуміння і аналізу історичних процесів і явищ. Ця проблема світоглядно поставала як окциденталізм — спрямованість на Захід (Європу) або орієнталізм — спрямованість на Схід (Росія). Цю проблему потрібно розглядати як в історичній площині, так і культурній. Саме з таких позицій відбувається формування українського інформаційного простору на початку XIX століття. У контексті історичного процесу проблема історичної орієнтації концептуалізується внаслідок Лютневої революції в 1905 році. Питання українського інформаційного простору постає з позицій федералістських чи автономістських та концентровано виявляється у період національно-визвольних змагань 1917–1921 років, коли формуються нові суб'єкти на геополітичній карті світу — УНР, а згодом — ЗУНР. Український інформаційний простір починає розвиватись і звучати у світовому контексті, встановлюючи міждержавні зв'язки з країнами Антанти.

Проекція розвитку українського інформаційного простору можлива лише з урахуванням пройдених етапів формування українського інформаційного простору в контексті реалізації прав молоді:

- 1) 1991–1995 рр. — приєднання до ОБСЄ, Ради Європи, Угода про партнерство та співробітництво з ЄС, Хартія про особливе партнерство з НАТО, відкриття представництв за кордонами України, відкриття перших ЗМІ, зорієнтованих на суто українського читача;
- 2) 1996–2004 рр. — активний розвиток політики «багатовекторності», український медіа-простір дублює російський інформаційний простір;
- 3) 2005–2010 рр. — проголошено національний пріоритет створення українського інформаційного простору України як майбутнього члена Європейського Союзу;
- 4) 2011–2013 рр. — відмова від формування українського інформаційного простору, відтворення української копії російського інформаційного простору; проте з 2010 року українська проблематика стала невід'ємною частиною європейського інтелектуального

простору, авторитетні науковці та журналісти обстоювали українську європейськість, тобто гомогенність українського суспільства стосовно європейських підвалин життя;

5) з 2014 року дотепер — період «гібридної інформаційної війни» з українським інформаційним простором, посилення олігархічних та проросійських ЗМІ в інформаційному просторі, інформаційні спецоперації, ведення агресивних операцій з маніпуляції свідомістю, поширення несправжніх (або фейкових новин), перебільшення, перекручування, міфологізація.

Загалом диференціація актуальних проблем в українському інформаційному просторі відбувалась навколо таких парадигм:

- політико-ідеологічна інтеграція та ідентифікація;
- економічна парадигма газових, «м'ясо-молочних» і торговельних конфліктів заради інформаційної інтервенції для просування інтеграційних проєктів;
- гуманітарна парадигма мовної проблематики — статус російської мови в Україні, російськомовного населення та церковна проблематика — становище УПЦ московського патріархату.

Новітня епоха формування українського інформаційного простору зосереджена на розв'язанні проблем зовнішньої політики РФ, дискусій про українсько-російські відносини та проблеми, пов'язані з бізнесом проросійських кланово-олігархічних структур в Україні. З 2019 року український інформаційний простір окреслює концептуальні засади реалізації політики Росії щодо України, втіленої в концепції «Русский мир», «Третій Рим». До українського інформаційного простору послідовно повертаються проблеми російської зовнішньої політики, особливо в ЗМІ, які фінансуються на гроші РФ, включаючи російських інвесторів.

Причини російської пропагандистської атаки на Україну мають такі основні виміри: по-перше, це військово-стратегічна засторога від намагання України вступити до НАТО та ЄС, а по-друге, внутрішньополітичні взірці розвитку громадянського суспільства, у разі їх ефективного втілення, загрожують стати прикладом і предметом наслідування мешканців Росії, що ускладнить існування російської влади в сучасному її обсязі. Розуміння російськими політиками, філософами та політологами важливого значення України для функціонування російського геополітичного простору вказує на їхню неспроможність віднаходження ними інших прийнятних пояснень, окрім заперечення існування неосяжного для них інтелектуального ускладнення, яким є існування українського народу та української мови. Останніми роками це набуло рис «гібридної війни з ідентичністю», «гібридної мовної війни» з українською молоддю з боку проросійських ЗМІ. Стає очевидно, що в українському інформацій-

ному просторі широко представлено реалізацію проросійських кланово-олігархічних інтересів, інтересів бізнес-корпорацій, що зумовлює посилення російського впливу, формування позитивного іміджу Росії за рахунок реалізації прав української молоді, для якої не залишилося місця її цінностям та можливостям самореалізації у молодіжній політиці держави.

Враховуючи те, що молодь є основною силою кожної нації, яка забезпечує оборону утвореної цією нацією держави, важливим є розуміння того, що, по-перше, війнам у фізичному вимірі передують інформаційні війни як недружні кроки однієї держави проти іншої. По-друге, ефективність російської інформаційно-пропагандистської війни, основним об'єктом якої є сучасна українська молодь, зумовлена декількома комплексними чинниками: цілеспрямованою державною інформаційною політикою РФ, якій підконтрольна вся медіасфера України, та відсутність офіційної інформаційної та мовної протидії у сфері інформаційної молодіжної політики України. По-третє, український інформаційний простір почав формуватися завдяки волонтерському руху, а не державній політиці. Треба наголосити, що занепокоєння масштабами російської інформаційної інтервенції як складової «гібридної війни» у 2014–2019 роках виникло також і в інших країнах Європи.

З цього приводу в статті К. Щоткіної «Ефірна сутність» справедливо відзначено той факт, «що Росія — медіа країна», головною метою якої є тотальна «спільна точка зору», яку реципієнт не думає спростувати, з огляду на відсутність альтернативних заборонених джерел інформації (Щоткіна К., 2014). Саме це є однією з ознак тоталітарних спільнот («тоталітарна медіа держава»), поряд з якою сусідні держави вимушені здійснювати особливо міцну культурно-інформаційну політику протидії.

Зі свого боку, Україна не протистоїть російській інформаційній інтервенції. У російському політичному та науковому середовищі, в ЗМІ вже стали традиційними відверто імперські, шовіністичні публікації стосовно України, в яких порушуються права української молоді на безпечне життя у власній незалежній державі, висловлюються територіальні зазіхання тощо. Ситуація ускладнюється тим, що проросійські олігархічні ЗМІ України, в яких повністю відсутні мовні, культурні й правові бар'єри, сприяють інформаційній експансії Росії, якій цим самим навіть не потрібно створювати спеціалізовані ЗМІ для своєї пропаганди в Україну, адже можна використовувати продукцію внутрішнього призначення.

Ще однією проблемою українського інформаційного простору є той факт, що ЗМІ не можуть впоратися з покладеними на неї функціями. Про це свідчить загальна тенденція подачі ЗМІ дезінформа-

ції, або часткової інформації, відсутність аналізу проблеми та подій, представлення, як правило, лише одного з інформаційних приводів, який є найпоширенішим.

Актуалізація проблеми забезпечення і дотримання інформаційних прав молоді неминуче підносить питання про необхідність протидії знищенню спільно української самоідентифікації молодих людей в інформаційній молодіжній політиці України. Це підтверджує теза І.Василенка про те, що утвердження цінності символічного капіталу культури в інформаційному просторі забезпечує вирішальну перевагу на інформаційному полі, а отже, і на політичній карті світу (Василенко І. А., 2008, С. 3–20). Такий підхід особливо важливий у період, коли Росія втілює інформаційну, воєнну та політичну експансію в Україну, що відображає небажання РФ відмовитися від безпідставних уявлень про свої особливі права і роль в геополітичному просторі Європи і світу.

Висновки

З 1991 року в науковій літературі майже не розглядалося питання реалізації інформаційних прав молоді в Україні. Водночас молоді українські громадяни фактично позбавлені можливості мати власний простір для інформаційного дискурсу, метою якого стало б розв'язання власних повсякденних проблем, а не проблем російської зовнішньої політики або питань, пов'язаних з перерозподілом ресурсів між проросійськими кланово-олігархічними групами. Однак інформаційні права молоді охоплюють коло питань, що перебувають у полі зору дослідників більшості країн світу, як і науковців профільного Державного інституту сімейної та молодіжної політики України, зосереджуючи суспільну увагу на цінностях сім'ї, роботи, освіти, збереження здоров'я, забезпечення житлом.

Гуманітарна сфера охоплює значний спектр питань, пов'язаних із внутрішньодержавними проблемами, спричиненими впливом чинників російської інформаційної, воєнної та політичної інтервенції. Ці проблеми стосуються реалізації їх прав на гідне життя у власній країні, серед яких українська мова, народ, церква, історія мають стати для сучасної української нації тими ідентифікаторами, що сповна дають змогу реалізувати власні права в українському інформаційному просторі.

Український інформаційний простір відображає властивості і прикмети світового інформаційного поля, однак його неповторність безпосередньо пов'язана із усвідомленням українською молоддю права на власну ідентичність у її розвитку. Характерними ознаками формування інформаційного простору для молоді є між поколіннями спадкоємність і наступність, ідейно-концептуальна окресленість, сталість і динамічність молодіжної проблематики. Формування

українського інформаційного простору пов'язано з реалізацією «чотирьох свобод», які є базовими в європейському просторі — «демократія», «права людини», «свобода слова», «загальноєвропейські цінності».

Головною метою державної політики у сфері формування українського інформаційного простору має стати орієнтація на створення української політично активної нації та громадянського суспільства загалом, крім того, чітка визначеність орієнтирів всередині правлячої еліти на побудову європейської правової держави.

Український інформаційний простір потребує очищення і захисту від інформаційної інтервенції РФ та інших недружніх до України іноземних держав шляхом ухвалення відповідної правової бази.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бутиріна, М. (2009). Мас-медіа як середовище створення та функціонування стереотипів масової свідомості. (Автореф. дис. д-ра наук із соціальних комунікацій). Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, Київ.
2. Василенко, И.А. (2008). Образ России в виртуальном диалоге культур. Вестник Московского университета. Серия 12, Политические науки, 3, 3-20.
3. Гоцур, О.І. Сучасна українська преса як чинник формування геополітичної стратегії України (2000-2014 рр.): проблематика, концептуально-змістове навантаження. (Дис. канд. наук із соціальних комунікацій). Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів.
4. Жугай, Н. (2012). Огляд статті Клея Ширкі «Політична сила соціальних медіа: технології, публічна сфера і політичні зміни». Комунікація, 2, 79-86.
5. Іщук, В. (2000). Україна: проблема престижності та ідентичності (масова комунікація і культура як суб'єкт формування громадської та національної свідомості). Київ: Смолоскип.
6. Матюшина, А. (2009). Соціокультурна роль мас-медіа у формуванні громадянського суспільства в Україні: комунікативний дискурс. (Автореферат дисертації д-ра наук із соціальних комунікацій). Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, Київ.
7. Пелагеша, Н. (2008). Україна у смислових війнах постмодернізму: трансформація української національної свідомості в умовах глобалізації [Монографія]. Київ: НІСД.
8. Перепелиця, О. (2006). Причини та специфіка російського впливу на внутрішню політику України. Актуальні проблеми міжнародних відносин, 64 (2), 223-229.
9. Петрик, В.М., Остроухов, В.В., Штоквиш, О.А., Кальниш, В.В., & Полевий, В.І. (2006). Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних воєн та спеціальні інформаційні операції. Київ: Росава.
10. Щоткіна, К. (2014, 22-28 березня). Ефірна сутність. Дзеркало тижня, 3.
11. Williamson, H. (2002). *Supporting young people in Europe: principles, policy and practice*. The Council of Europe international reviews of national youth policy 1997-2001. Strasbourg: Council of Europe Publishing.

REFERENCES

1. Butyrina, M. (2009). *Mas-media yak seredovyshe stvorennia ta funktsionuvannia stereotypiv masovoi svidomosti* [Media as a medium for the creation and functioning of stereotypes of the mass consciousness]. (Abstract of DSc Dissertation). Taras Shevchenko National University of Kyiv, Institute of Journalism, Kyiv [in Ukrainian].
2. Hotsur, O.I. *Suchasna ukrainska presa yak chynnyk formuvannia heopolitychnoi stratehii Ukrainy (2000-2014 rr.): problematyka, kontseptualno-zmistove navantazhennia* [Contemporary Ukrainian press as a factor in shaping Ukraine's geopolitical strategy (2000-2014): problems, conceptual and substantive load]. (PhD Dissertation). Ivan Franko Lviv National University, Lviv [in Ukrainian].
3. Ishchuk, V. (2000). *Ukraina: problema prestyzhnosti ta identychnosti (masova komunikatsiia i kultura yak sub'iekt formuvannia hromadskoi ta natsionalnoi svidomosti)* [Ukraine: the problem of prestige and identity (mass communication and culture as the subject of the formation of public and national consciousness)]. Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian].
4. Matiushyna, A. (2009). *Sotsiokulturna rol mas-media u formuvanni hromadianskoho suspilstva v Ukraini: komunikatyvnyi dyskurs* [The sociocultural role of the mass media in shaping civil society in Ukraine: a communicative discourse]. (Abstract of PhD Dissertation). Taras Shevchenko National University of Kyiv, Institute of Journalism, Kyiv [in Ukrainian].
5. Pelahesha, N. (2008). *Ukraina u smyslovykh viinakh postmodernizmu: transformatsiia ukrainskoi natsionalnoi svidomosti v umovakh hlobalizatsii* [Ukraine in the Meaningful Wars of Postmodernism: Transformation of Ukrainian National Consciousness in a Globalization] [Monograph]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
6. Perepelytsia, O. (2006). Prychyny ta spetsyfika rosiiskoho vplyvu na vnutrishniu polityku Ukrainy [Causes and specifics of Russian influence on Ukraine's domestic policy]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, 64 (2), 223-229 [in Ukrainian].
7. Petryk, V.M., Ostroukhov, V.V., Shtokvysh, O.A., Kalnysh, V.V., & Polevyi, V.I. (2006). *Suchasni tekhnologii ta zasoby manipuliuvannia svidomistiu, vedennia informatsiinykh voien ta spetsialni informatsiini operatsii* [Modern technologies and means of manipulating consciousness, waging information wars and special information operations]. Kyiv: Rosava [in Ukrainian].
8. Shchotkina, K. (2014, March 22-28). Efirna sutnist [Essential essence]. *Dzerkalo tyzhnia*, p. 3 [in Ukrainian].
9. Vasilenko, I.A. (2008). Obraz Rossii v virtualnom dialoge kultur [The image of Russia in a virtual dialogue of cultures]. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriia 12, Politicheskie nauki*, 3, 3-20 [in Russian].
10. Williamson, H. (2002). *Supporting young people in Europe: principles, policy and practice. The Council of Europe international reviews of national youth policy 1997-2001*. Strasbourg: Council of Europe Publishing [in English].
11. Zhuhai, N. (2012). Ohliad statti Kleia Shyrki «Politychna syla sotsialnykh media: tekhnologii, publichna sfera i poltychni zminy» [Review of Clay Shirky's article «The Political Power of Social Media: Technology, the Public Sphere, and Political Change»]. *Komunikatsiia*, 2, 79-86 [in Ukrainian].